

Tarihî Türk Âbidelerinin tâmiri ve ihyası

ALBERT GABRIEL
Fransız Arkeoloji Enstitüsü Direktörü

Şark Arkeolojisini tedkik eden kitablarm birinde Selçuk san'atına tahsis edilmiş fasıllara şöylece gözgezdirmek, Selçuk san'atının İran san'atının bir nevi devamı sayıldığını anlamağa kifayet eder. Selçuk san'ati üzerinde alelekser ancak Irak, Suriye veya Ermenistanın tâlî nüfuz ve tesirleri kabul olunur, yani bütün komşu milletlerin adları, Türkler kale alınmamak şartıyla zikredilir. Şüphesiz yok ki daha yeni etüdler, herşeyi bu kadar basit gören bir tarzı müşahedeyi biraz değiştirmiştir. Fakat henüz Selçuk mimarîsinin kıymeti, mânası ve tarihî rolü vuzuh ve katiyetle asla tesbit olunamamıştır.

Bu derecede garib bir tezin vücut buluşunu ve devam edişini isbat edebilecek olan sebebler, Rum Sultanlığı mimarîsi hakkında şimdiye kadar hemen tamamen cahil bulunmuş olmamızla kabili izahıdır. Şüphesiz yok ki, F. Sarré'nin mesaisi bize Konya ile civarını tanıtmış ve kendisinin neşreylediği vesaik birçok Garbliler için hakikaten yeni bir âlemi öğrenmek olmuştur. Lâkin Konya, Sultanhan ve Karaman, ortada mevcut meseleye âid birtakım parçalar mahiyetindedirler. Malumdur ki, payitaht bulunan Konyadan başka, Selçuk Krallığı on ikinci ve on üçüncü asırlarda birçok mühim şehirlere malik olmuştur, ve zaten arazinin Sultan Keyhüsrev'in oğulları arasında taksiminden sonra bu şehirler de birer payitaht olmuşlardır. Kayserinin, Sivasın, Amasyanın, Tokatın, Erzurumun ve Niğdenin adlarını telâffuz etmek, camilere, medreselere, surlara, saraylara, ticarî veya sınaî merkezlere malik bulunmuş canlı ve zengin şehirlerin mazisini hatırlayıp anmak demektir. Diğer taraftan, Selçuk Sultanlarının tamamiyle hüküm sürdüğü arazi ile hemhudud yerlerde Selçuklularla karabeti olan başka hükümdar sülâlelerine ait bulunmakta idi. Ve bu hânedanın ba-

zıları pek parlak bir tarihe malik idiler. Mîsal olarak, Mardinde, Diyarbakırda, Hasan Keyf'te, Şimalî Irak memleketlerinde birçok asırlar hemen mutlak bir muhtariyete malik olmuş bulunan Artık oğullarını gösterebiliriz. Yani, Kurunu vustada Yakın Şarkta büyük bir kısmı Şark siyaset dünyasının birinci derecede bir rol oynamış olan Türkler tarafından meskûn bulunmuş ve idare edilmiştir. Bu Türklerin, inşası hususunda hiç bir şekil ve surette müessir olmaksızın birtakım muhteşem âbidelerin vücut bulmasını seyrettikleri veya bunların inşasını emrettikleri gibi bir garib fikir nasıl vücut bulmuştur? Bu kadar kuvvetli ırk kümelerinin her türlü san'at hissinden mahrum bulunduklarını ve san'at halketmek sahasında ecnebi ırklara âdeta esir kaldıklarını mantıkan kabul etmeğe imkân var mıdır? Modern tenkidin tetkikile eski hükümleri tadil ve tashih ettiği birçok tarih noktalarında olduğu gibi, bu noktada da vâkiaların objektif ve bîtaraf bir tahlili hakikatî zahmetsizce vaziyete hâkim kılabilir.

Ortaçağda Anadolu yarımadasını ilk istilâ eden ırklar, sukut etmiş ve harab olmuş bir memleket bulurlar. Eski Yunan veya Bizans şehirlerinin yerinde tamamiyle yeni karakterde âbideler ve eserler vücade getirirler. Bu hususta tarih bize pek az malûmat vermekle beraber unsur ve imkânları esaslı tetkikler yapılmadan verilmiş hükümleri terketmeğe, bu pek hissetle verdiği şeyler de bizi mecbur bırakmaktadır. Krallığın nasıl teşekkül etmiş ve nizamını bulmuş olduğunu, ticarî, sınaî ve kültürel hayatının tam şekillerini nasıl aldığını ve zenginleştiğini gösteren bir tarih sentezini vücade getirmek, bugünkü tarih âlimleri arasında en vukûflularından birinin, F u a d K ö p r ü l ü'nün eseri liyakati ve mufakıyetidir. F u a d K ö p r ü l ü tarafından Sorbon'da verilen hakikaten kıy-

metli ve cidden yüksek konferanslarda bulunmuş olmak haysiyetile, Ortaçağ tarihine aid en çetin meselelerden birinin vazih olduğu kadar kat'î ve kat'î olduğu derecede mutedil bir şekilde teşrihinin hüsnü niyet sahibi Garp âlimlerince ne kadar büyük bir ehemmiyet iktisab eylediğini reyulayn gördüm. Bu suretle, bu konferanslar bir taraftan mantık ve bir taraftan modern tenkid şartları dahilinde hakikaten ilmî bir şekilde yapılmış tarihî tetkikat, anasırı meşkûk vesikalardan alınan sun'î binayı temellerine kadar sarsmağa kifayet ediyordu. Fakat şimdiye kadar esaslı tetkiklere hiç girişmeden kabul edilivermiş bir tezden tamamiyle ayrı olan bu tezi takviye etmek ve daha da sağlam esaslara istinad ettirmek için, âbidelerin kendilerini de tedkik etmek mümkün ve kâfidir.

On birinci asırdan on dördüncü asra kadar Türk camii, kendine mahsus evsaf ve şeraite maliktir. Muayyen bir iklime göre vücade getirilmiş, memleket malzemesiyle bina olunmuştur. Muayyen ihtiyaçlara cevap verir, muadili hiç bir tarafta görülmeyen bir plân dahilinde tesbit edilmesi kabildir. Cami için mevzuu bahsolan şey medrese, imaret, hastahane, Anadolu'nun tam nümunelerini muhafaza ettiği bütün müesseseler için de aynıyle variddir. Ve bunlar arasında, kervan yolları boyunca sıralanan cesim hanlar gibi içtimâî bir karakter taşıyan büyük eserleri unutmamak icab eder. Bu kadar cesim olmak şartıyla şekil ve manzarada san'at icablarına bu derecede malikiyet bakımından, Şark dünyasında bu eserlerin muadillerini bulmak imkânı yoktur. Bu kervansaraylar, kuleleri bulunan dış duvarlariyle, bir âbide manzarası arzeden cesim kapılarıyla, türlü şekil ve büyüklükte kubbeleri bulunan azim divanhaneleriyle, avlılar ortasında bina edilerek akşamları namaz kılmak için toplanmış müminlerle dolan lâtif camileriyle her konak yerinde, bir kudret ve ihtişam yükselmektedir. Diğer taraftan, on ikinci veya on üçüncü asırdan da bize hem aynı faildeli gayeleri güden, hem de aynı san'at mefhumlarına cevap veren san'at eserleri intikal eylemiştir. *Artuk* sülâlesine mensub bir hükümdar tarafından vücade getirilmiş olub bu defa tamir edilerek âdetayepyeni bir manzara arzeden Batımsu köprüsünün yanında Dicle üzerinde Hasankeyf

önünde yapılmış olan köprü'nün muhteşem harabeleri, bu parlak devredeki mimarî mefhumlarının kudret ve haşmetine şahiddir.

Anadolu âbidelerinin tetkiinin içtimâî tarih bakımından haiz olduğu ehemmiyet, bu kısa teşrihle de derhal görülür. Bu eserler, bizatihi malik bulundukları san'at kıymetinden ayrı olarak, fevkalâde mükemmelleştirilmiş bir idarî teşkilâta, bir nizam ve intizam mefhumuna, ticarî ve smâî mübadeleleri teşhil ârzusuna şahadet etmektedirler. Ve mademki on ikinci asırla on üçüncü asrın büyük bir kısmında, ve gayrikabili itiraf bir şekilde olmak üzere bu memleketin gerek hâkimleri ve gerek nüfusu Türktü, bize kadar gelen ve esasen de onların isimlerini taşıyan serleri vücade getirmiş olmayı başkalarına mal etmek için hiç bir sebep mevcut değildir.

Birtakım taşların üzerinde filân mimarın Tebrizden, bir diğerinin Ahlattan geldiğinin, bir diğerinin de bir Acem ismi taşıdığının yazılı bulunduğunu biliyorum. Fakat unutmayalım ki, bu kabil ırk malûmatı hiç bir zaman bir ırk veya devletin nüfuzu kat'isini gösteren şeyler değildir ve esasen de bu ırk ve devlet mefhumlarının Ortaçağdaki mânası onlara bu modern çağlarda verdiğimiz mânadan tamamiyle farklıdır. Bâhusus bütün Yakın Şarktaki inşaatın dinî mahiyetini, üstad, zanaatkâr, veya aşağı amelenin tekerrür eden seyahatlerini de unutmamalıyız. Esasen, şimdi zikrettiğimiz şekildeki imzalar yanında, mimarın Konya veya İzmirli olduğunu gösteren imzalar, yahud da mimar eserin bulunduğu yerden olduğu için nereli olduğu zikir bile edilmeyenler vardır ve ekseriyet te bunlardadır. Türklerle meskûn olub Türkler tarafından idare edilen bu memleketin, ancak Türk inşaatçılar kullanması, mantrığın istilzam ettiği bir keyfiyetti. Selçukîlerin mimarîsi hakikatte bir Türk mimarîsidir.

Fakat bu sahayı daha ziyade teşrih eden İslâm san'atının doğuşuna ve inkişafına aid şartların yeni baştan ve temelinden tetkiki istenirse, bu san'at üzerindeki tesir ve nüfuzları hakkında Türk tesiri asla kale alınmamak şartıyla verilmiş hükümlerin de yeni baştan tetkiki icab edecektir. Ve belki de kurduğumuz nazariyelerde görülen zaafın, kudret-

sizliğin sebebi, bu garib noxsandan, yani Türk nüfuzunu hesaba katmayışımızdan ile-ri gelmektedir. Akdeniz kıyılarındaki arazi-nin ekserisinde İslâm dünyası Helen ve Bi-zans dünyasının yerini alır ve adma İslâm san'ati denen san'at hakkında yapılacak hiç bir izahın Yunan san'atini, bu canlı sub-stratum'unu ihmal edemiyeceği şüphesizdir. Fakat Yunan san'ati tam ve mükemmel bir izaha imkân vermemektedir. Suriye, İran ve Irak nüfuzları da bu imkânı vermiyorlar. Söylenilebilecek birşey varsa o da, İslâm san'atinin, dekoratif şekillerile, ifade vasıta-larile, umumî estetiği ile yeni bir san'at ol-duğu keyfiyettir. Metinleri ezip bozabilir, kı-vırıp sıkıştırabilirsiniz, tarihleri karıştırabilir, tezyinî inkişaf hakkında sentezlere teşebbüs edebilir, o vakte kadar muzaffer Helenizm tarafından tevkif edilen çok eski udretleri işe müdahale ettirebilirsiniz, fakat bütün bu şeyler esas keyfiyeti izah hususunda, yeni san'atin cazbesi altında bulunan ve Yunan an'anelerinin bir zeylini teşkil eden san'atin yerine geçmesini izah hususunda, kâfi gelmeyecektir. Bu yeni vâkıa, ancak Türk ve onun getirdiği şeyler olabilir. Selçuk mimarîsine esas vasıflarını temin eden unsurları burada tafsilâtıyla izah edemem. Misal ola-rak biri âbidelerin binası, diğeri tezyinî deko-rasyon sahasında iki mânîdar formül intihab ve izah etmekle ihtifa edeceğim.

Coğrafyanın san'at müverrihleri tarafın-dan bilinmesi lâzımdır. Orta Asyadan Akde-niz kıyılarına kadar, Türk kollarından son gelenlerin muhaceret hareketlerini harita üzerinde tedkik ederken, bunların yolları üze-rinde bıraktıkları eserler görülecektir. Bu şa-hadetlerin en fazla ifade taşıyanları; Azer-baycandan, Iraktan ve Orta Anadoludan geç-mek üzere Efganistandan Ege denizine kadar giden mezar künbedleridir ki, yeni bir este-tiğin muhakkak ve münakaşası gayrikabil te-zahürlerini teşkil ederler. Selçuk mimarîsi bi-ze başlarında yüksek ve mahrutî çatılar taşı-yan üstüvanevî veya çok cebheli mezar âbi-delerinden başka birşey vermeseydi, bu eser-ler üzerinde Türklerin imzaları görülmedik-çe birer muamma mahiyetini muhafaza ede-ceklerdi. Göçebe çadırlarına aid manzarayı taş veya tuğlada ifade eden bu şekiller, hem

hususî bir mimarî ruh ve zihniyeti ifade et-mekte, hem de şehirli olmuş göçebelerin ye-ni teşkilâtını göstermektedir. Ve asırlarca müddet baki kalacak olan bu hakikî ana tip, cidden yeni bir mahiyeti haizdir. Türklerin sakin bulunmuş veya idare eylemiş oldukla-rı memleketlerde fevkalâde kesir nümunele-ri vardır.

Bunların manzaralarındaki kuvvetli tesir ve sade hatlarının kat'î sarahati, Akdenizle alâkadar olmıyan bir estetiğe cevap vermek-tedir. Bunun tamamıyla aynı bir hüküm de Telvinatın çok renkli manzarasından alın-maktadır. Onlarda bina unsurları birbirine bağlanan hendese şekilleri halinde, bir sathı mücavir satha rabt için fazla bir gayret sar-fetmeden teşkil edildiği gibi, çini mozayik-leri de, başka şekilde renk intikallerine ve birbirine karışıp kudretlerini kaybeden renk-lere alışkın temaşakeri ilkönce şaşkırtıp bir hüküm verdiremeyen bir âhenk içinde, siyah, mavi, yeşil, beyaz gibi kat'î renkleri yanya-na göstermektedir. Bu hal şunu isbat eder ki bu sahada da Türklere orijinal tezyin for-mülleri borçluyuz, ve keyfiyet, onların ve halı san'atlerinde de kendisini gösteren hususî bir dekor ve renk anlayışının bir tezahürü mahi-yetini haizdir.

Osmanlı âbidelerinin de bazı esas tiple-rini alacakları işbu Selçuk âbidelerinin ana hatları işte bunlardır. Böyle bir mirasın ehem-miyet ve mânasını, halis san'at kıymetini, ta-zammun eylediği derslerin zenginlik ve te-nevvüünü kimse red ve inkâr etmiyecektir. Buna mukabil de, bu âbidelerin bize ne elim bir vaziyette intikal ettikleri bahsinde ahü vah etmek âdeta bir klişe mahiyeti almıştır. Bu satırları yazarken yeni vakıalar keşfetmek iddiasında değilim ve hükûmeti merkeziyenin himmet ve gayretini çok yakından takib etti-ğim için onu bu hususta ihmal ile de ittiham edemem. Türk âbidelerinin tamiri keyfiyeti-nin çoktanberi düşünülmüş olduğunu biliyo-rum ve yapılmış işlerin mikdar ve ehemmiye-tine de vâkıfım. Fakat ciddî bir gayret ve muhtelif makamlar tarafından takdire pek lâ-yık arzular gördüğüm içindir ki, hakikî bir tarihî âbideleri hüsnü muhafaza teşkilâtı vü-cude getirmek hususunda nafiz ve hâkim ol-ması icab eden bazı metodları teşrihe cesaret ediyorum.

Yapılması elzem olan ilk iş, tam bir cetvelin vücade getirilmesi ve cetvelde âbidelerin sade isimlerinin, tarihlerinin, san'at ve ya tarihi değerlerinin değil, aynı zamanda bugünkü vaziyetlerinin de yazılı bulunmasıdır. Böyle bir cetvel, hiç değilse kısmen vücade getirilmiştir. Zira Ankarada Antikite İdaresinde mühim bir fiş koleksiyonu mevcut olup sarıh bazı malûmatı ve birtakım fotoğrafları muhtevîdir ve metodik bir çalışma için ilk elzem anasırı temin etmektedir. Esasen de şayanı teessüf ifratlara varmamak ve muhafazaya değen âbidelerin tam ve mükemmel bir surette hüsnü muhafazaları namına birtakım tasannulara kapılınmak ve düşmemek lâzımdır. Bir kere mazinin bize bırakmış olduğu herşeyin aynı dikkat ve alâkaya lâîk olduğunu zannetmemelidir. Bazan öyle âbideler vardır ki, hakikaten eski tarihlere mensub bulunmakla beraber ya zamanın fazla tahribatına duçar oldukları, ya çok âdi bir plân dahilinde vücade getirildikleri, yahud da değersiz malzeme ile bina olundukları cihetle, pek büyük bir arkeoloji kıymeti arzetmezler. Bu takdirde ortadan kalkmaları hakiki bir ziyarı mucib olmaz, halbuki tamirleri, kıymetleriyle gayri mütenasib himmetleri ve sermayeyi istilzam ettirecektir. Bu nokta üzerinde ne kadar ısrar edilse azdır. Tarihi âbidelerin isabetli intihablarla hüsnü muhafazaları keyfiyetini en fazla tehdit edebilecek olan tehlike, devletin mürakabe ve siyasetini kat'î surette ortadan kalkmağa namzed bulunmuş yığınlarla esere tahsis etmek olur. Bu kabîl eserlerin harita ve plânları yapılsın, fotoğrafları alınsın, müzelerde bunların mühim bazı kısımları muhafaza olunsun, işte devletin rolü bu kadarda kalmalıdır. Daha fazlasını istemek, esasea sabırlı ve devamlı gayret ve himmetler isteyen metodik ve makul bir işin zararına olarak devleti tamamiye lüzumsuz mükellefiyetler altında bırakmak olur. Binaenaleyh, mazinin en ehemmiyetsiz yadigarlarını muhafaza namına, bütçeleri lüzumsuz masraflarla ağırlaştırdığı gibi devlet makamâtını şehirlerin modern inkişaflarını, lüzumlu belediye mesaisini de müşkülâta uğratacak bir arkeoloji manyaklığından ve taabbüdünden tevakkî lâzımdır. Umarım ki, işin alabileceği bu şekil ve mahiyet düşünceleri davet edecektir. Ve vaziyeti bu

şekilde mütalea edişim, işin kolayına gitmek arzusundan mütevellid bulunmadığı da teslim edilecektir. Fakat herşeyde ve her hususta imkânlar dahilinde kalmak lâzımdır.

Bu nokta böylece tesbit edildikten sonra tarihi âbideler teşkilâtının vazifelerinin nasıl tesbiti icab ettiğini, bu vazifelerin nasıl ifa edileceğini, velhasıl merkezî makamâtın nasıl direktifler vermesi icab ettiğini, aynı zamanda da mimar ve amele icra unsurlarının nasıl yetiştirilmiş olmaları icab edeceğini görelim.

Tarihi âbidelerin hüsnü muhafazasına muvazzâf teşkilâtın Garb memleketlerinde ihdası oldukça yenidir. Abidelerin hüsnü muhafazası meselesi sarıh ve vazıh bir şekilde olarak ancak on dokuzuncu asır bidayetinde kendisini göstermiş, ve bu sahada gittikçe kenâl bulan ilmî bir düşünüş ve hareket ancak 1850 den sonra başlamıştır.

Bir grup veya bir komisyonun yardımı ile hareket etmesi icab eden devletin rolü, umumî bir program tanzinine münhasır kalmalıdır. Bu muayyen faslın emrine ne mikdar bir meblâğ tahsisi icab ettiğini her sene tesbiti alâkadar vekâlete aiddir, ve servislerinden aldığı raporlarla mimarlar tarafından verilecek projelere nazaran bu kredilerin hangi işlere tahsis edileceğini o tayin eder. Yani verilen her emir sarıh ve vazıh olur, kredi tesbit edilmiştir ve hükûmet işi tatbikle mükellef teknisiyenin faaliyeti önünde artık bir müddet hiç bir müdahalede bulunmaz. Yani teknisiyenin kendisine gösterilecek emniyete her itibarla lâîk bulunması, deruhde ettiği vazifenin taleb ettiği malûmat ve evsafı mahsusaya malik olması icab eder.

Tabiidir ki bu vazife ile tavzif edilecek kimsenin haiz olacağı evsaf ve malik bulunaacağı bilgiler, Ortaçağa aid vesaikde ismi geçen büyük ustaların evsaf ve malûmatı değildir. Bunun böyle olmasının başlıca sebebi de, aksi takdirde vücade getirilecek eserin sun'î olacağı keyfiyeti ve bahusus yirminci asırda bir tamir şantiyesini idare eden kimseye tevdi edilen rolün Ortaçağ âbidesini vücade getiren adama verilmiş rolden farklı bulunduğudur. Maamafih şayed nazari ve teknik malûmatını bazı noktalarda tevsi ve tamik eylememişse, mektebde yetiştirildiği şekilde yetişmiş modern bir mimar kendisine

tevdî edilecek böyle bir vazifeyi güç deruh-te ve ifa edebilir.

Sarih ve açık hatları ve satırlarının çıplaklığıyla simanarme inşaatı ressamın rolünü gayetle tahdid etmekte ve hiç değilse bu rolü - tabîî mimarının sadeleştiği gibi - pek ziyade sadeleştirmektedir. Buna mukabil dekorunun zenginliğiyle, dış yuvaları, küçük sütunları ve nakışlı başlıklarile, kornişlerinin tezyinatı ve çerçevelerindeki mazgalların arabesklerle bir Selçuk kapısı tasavvur ediniz. Bütün bu unsurlara kesbi vukuf, bugünkü inşaatçıların sahip bulunmadıkları bir ressam san'atı, tersimde bir azamî dikkat ve isabet ister, ve bugünküler buna sahip bulunmamakla beraber, bu resim fenni mazi âbidelerine aid her etüd için bir esas ve temel mahiyetindedir. Bu elzem istinadgâhtan mahrum olan mimar tetkik ettiği âbide hakkında ancak sathî malûmata malik olacak, onun esas ve teşkilâtına aid evsafa nüfuz edilemeyecektir.

Diğer taraftan, bir âbide ve eseri tamirle tenviz edilmiş olan kimsenin bu eserin tasavvur ve bina edilmiş olduğu devrin tarihi hakkında sahibi malûmat bulunmaması nasıl tasavvur edilebilir? Bir mimarî teknisyenin ihtisas sahibi bir müverrihin malik bulunduğu malûmatın istenemeyeceğini kabul ve teslim ederim. Bu, gayri mümkün istemek olur. Fakat hiç olmazsa bir devrin seyir ve âhengini kavramış, o devrin evsafı asliyesini temin etmiş olan büyük tarih vak'alarının teselsülünü hissedip anlamış olmalı, o devrin siyasî tarih hakkındaki tetkiklerini de vakayii asliyeye münhasır kılarak dikkatini bilhassa içtimaî ve iktisadî hayat şartları hakkındaki bütün bilebildiğimiz şeyler üstünde teksif eylemiş bulunmalıdır. Hülâsa ederek söyleyelim ki: Teknisyenin bu tarihî kültürünün esas gayesi, mimarî eserlerini muayene ile tenviz edileceği devri imkân dahilinde yeniden yaşayabilmek için hiç bir noktayı ihmal eylememektir. Hedefi bu hususta da açacak taleplerden çekinilmeli, teknisyen karışık birtakım şeyleri hakikî hiç bir faide temin edilemeyecek bir şekli nazârîde tetkik ve tamika mecbur bırakılmamalıdır. Bilhassa ve bilhassa müşahhas malûmat isteyen vazifeler için tamamiyle kitabî mahiyette kalmış hüviyet ve kabiliyetlerden artık her tarafta

bıkılmağa başlanmıştır. Montaigne'in şu çok isabetli nazariyesini herşeyden ve yerden ziyade meselede tatbik etmek doğru olur. «Pek dolu bir kafadan ziyade iyi işleyebilen bir kafa» yani ilmi ve fennî bir tamirin idaresini tamamen deruhde eylemeğe muktedir hakikî şeflerin evsafı asliyesi onlarda vazih ve sağlam bilgilerin, resim sahasında tam bir iktidarın ve tarihî devreleri anlayıp hissetme kabiliyetinin mevcud bulunmasıdır.

İlim ve fenne uygun tamir tabiri kimseyi endişeye sevketmesin. Kendiisne bir tamir ve ihya işinin tevdî edileceği kimsenin san'at duygusundan mahrum bulunması hiç bir zaman tecviz ve kabul olunamaz. O kimsede san'at duygusu da, hem de bariz ve mutlak bir şekilde mevcud olacaktır. Hattâ denebilir ki, kusursuz bir tamir ve ihya, ilmi bilgiler kadar san'at hissi ister. Münasib ve muvafık hadde kalmak, müdahaleyi tahdid eylemek, tarihî hakikate karşı tam bir hürmet eseri olduğu kadar da san'at ve zevkin müntehasını tazammun eder. Ortaçağ Fransız eserlerinin büyük tamircisi ve canlandırıcısı olan Viollet-le-Duc'ün teknisyen, ressam ve arkeolog sıfatıyla çok lâyük bulunduğu şöreti istikbalde de muhafaza edeceğini daima düşünmüş müdür. Fakat o, tam mânasile bir artist değildi ve en ağır hatâları zevke aid hatâlardır. Mutlaka tevakkî edilmesi icab eden şeyleri kendisinin verdiği misallerden de öğrenerek isteriz ki, mazi eseri karşısında şahsî düşünce hiç bir zaman mazideki üstadların düşüncesine ikame edilmesin. Hakikati tamir ve ihya, kat'î kanaatler hududu aşılma-dan yapılmış olandır.

Fakat, tarihî âbidelerle meşgul mimar, tamir edeceği âbidenin tekniğini kavramak için ne kadar sarfı zihin ve gayret ederse az değildir ve bu hususta hiç bir ihmal tecviz olunamaz. Tamir olunmuş bir eseri ziyaret ederek elde edilmiş olan muvaffakiyetli neticeyi münevver bir amatör sıfatıyla alkışlayanlar, elde edilmiş neticenin ne kadar malûmatı, isabetli ihtiyatları ve dikkatli gayretleri istilzam eylemiş bulunduğunu tasavvur edemezler. Bir duvarı tahkim etmek, bir kubbeyi yeniden kurmak, harab olmuş bazı temelleri yeniden vücuda getirmek, ihtisas sahibi bulunmayanlar bu işleri kolay birşey sanırlar. Bu zan ve hüküm büyük bir hatâdır,

çünkü bu söylediğimiz işler yapılırken eserin evsafı mahsusasını ve hüviyeti zatiyesini muhafaza etmek icab eder. Hile yapılmıyacak, sahte taklidler irtikâp edilmeyecektir. Tamir edilmiş aksama tamamen eski mahiyeti vermeğe çalışan sahtekârana mesai kadar mıntaka ve zevki selime muhalif şey olamaz. Tamir eseri zahir ve âşikâr kalsın ve bunun sert ve umumî âheuge aykırı kısımlarını ortadan kaldırmak keyfiyeti zamana bırakılsın. Hülâsa bir kaide daima zihinlere hâkim kalmalıdır: Bir ayda, beş asır ve hattâ daha evvel malik bulunduğu bütün hatları ve teferrüatiyle aynen canlandırılıp gösterilmek üzere tamir ve ihya olunmaz, fakat bu tamir ve ihya keyfiyeti onun harabî ve inhidamını tevkif için, bu da en halis ve âşikâr vasıtalarla yapılır. Telhis ederek söyleyelim ki, mesele, bugün tehlikede bulunan hayatını temdid, bir vazife teşkil eden ihtiyarlamış bir uzviyete yapılacak vâkıfane ihtimamlar meselesidir. Binaenaleyh esas gaye onu mimarî düşüncenin tarihî bir şahadeti hal ve şeklinde muhafaza etmektir, yoksa mazi içinde ebediyen yok olmuş birşeyi ihya etmek istiyerek eseri canlı bir karikatür haline sokmak değildir.

Bu, bu memleketin şimdiye kadar hamdoşun tanımamış olduğu bir ifrattır. Bazan hem fazla geniş bütçeler, hem de mübalâğalı ve sahte mahiyetli fennî ve ilmî temayüller görmüş ve bilmiş olan bazı Garb milletleridir ki, bu ifratı idrâk etmişlerdir. Lâkin bazan şahidi olduğum veçhile, bunun aksinde de ifrata varmaktan çekinmek lâzımdır. Tamir ve ihya isticalle yapılmış bir yarım yamalak çalışma, hemen oracıktan toplanmış ve bir mikdar çimento sürerek rastgele konmuş taşlarla bir rahnenin kapatılması değildir. Bugünkü inşaatımızda rolü o kadar mülim olan çimentonun Ortaçağa aid bütün eserlerin tamirinde asla ve katiyen kullanılmaması lâzımdır. Hiç değilse gözle görülen kısımlarında kullanılmaması icab eder. Zira inhidama mail bir kubbenin tamirinde, bir destek tesisinde betonarmeden istifade tamamiyle doğrudur. Fakat bu takdirde de bu suretle vücade getirilen unsur, yaşını ve rolünü açıkça göstermek üzere tamamiyle meydana tutulmalıdır. Bu suretle, âbidenin hayatını temdid için elzem addedilmiş bir nevi ted-

bünden ibaret olduğu samimiyetle gösterilmiş olur.

Hangi memlekette olursa olsun, tarih eserlerinin hüsnü muhafazası hususunda hâkin bulurması icab eder. zihniyet işte budur. Bu, Türkiyede nasıl ve hangi şartlar dahilinde tatbik olunabilir? Faideli ve kat'i bir eser yapmak için hangi vasıtalarla, müracaat lâzımdır, bir cümle ile vaziyeti tesbit ederek diyelim ki: Pratik mahiyette bazı zaruretlere gözönünden kaybetmeden müstakbel tamirlerin programını nasıl tesbit etmek icab eder? Elbette teslim olunur ki, Garbde uzun bir an'änenin mevlûdu bulunan mufassal cihazları ve teşkilâtı burada tanzir ederek oradaki sistemi aynen ve hafiyen tatbika kalkışmak büyük zararlara uğramağı intaç edecektir. Esasen birçok cihazları bulunan bir idareye, müessir bir verim temin etmek ümidi mevcut olmadığı halde yeni bir teşkilât zam ve ilâve edilmiş olucaktır. Böyle bir teşkilâtın elyevm mevcut bulunmayışı şüphesiz ki isabet olmuştur. Hududu bu kadar vazih ve hedefi bu derecede sarih olan bir sahada, ifa etmesi icab eden vazifeleri tamamiyle müdrik Türklerden mürekkebe bir teşkilât vücade getirmeğe belki de imkân hâsıl olacaktır. Bu, bir sistem ve metod meselesidir. Fakat, mutasavver teşkilât hakkında taazzuv etmiş bir program çizmeden önce son bir prensib bildireceğim.

Filvaki bu teşkilâtın başından itibaren Türklere tevdiî reyindeyim. Mimar ve amele, ecnebi mütehassısların mükemmel bir tamiri idare veya ıcrada âciz bulunduklarını tabii iddia eylemiyorum. Lâkin eminim ki bu vaziyette idare rolünü ifa etmeleri elzem değildir ve bilâkis keyfiyet pek büyük mahzurları mucib olabilir. Bilhassa, kendilerine teveccühü icab eden mesuliyetin büyük bir kısmından Türkleri siyanet gibi bir neticesi olabilir. Ve bundan dolayı, yerli ellere mevdu bulunarak işlenmesi icab eden teşkilâtın vücade getirilmesi seneden seneye atılabilir. Bunlar harikulâde usuller ve teknikler isteyen mesai değil, fakat sağlam ve ciddi malûmatla beraber bilhassa san'at düşkünü olmamağı ve işe nefsi vakfetteceği istilzam eden, aynı zamanda da bir millî servetin güzel bir

hale konulup muhafaza edilmesi için büyük bir alâka duyulmasını âmir bulunan işlerdir.

Umumiyattan ayrılarak, beyan ettiğim prensipleri muayyen ahvale tatbik edeceğim. muvaffakiyetle yapılmamış tamirattan hiç kimseyi müteessir etmemek için muayyen vakıalar zikreylememek şartıyla bahseylemiştim. Vâkıa, meselâ İstanbulda üçüncü Ahmed çeşmesinin tamiri gibi, tamamiyle muvaffakiyetle yapılmış tamirâtı zikretmemek haksızlık olur. Fakat muayyen bir iş için vücade getirilmiş şantiyeler hidematı umumiye makamlarının doğrudan doğruya mürakabeleri altında bulunmamak üzere teşkil edilmişler ve yapacakları işin ikmali üzerine daima hiç bir iz bırakmadan âdeta dağılmış ve yok olmuşlardır. Usta ameleler, tamamiyle başka evsafı ve mahiyeti haiz diğer işlerde çalıştırılmak üzere angaje edilmişlerdir ve bir ihtisas içinde bir müddet çalışmakla kazandıkları melekeden hiç kimse istifade etmeyecektir.

Öyle ise farzedelim ki Büyük Millet Meclisi veya salâhiyetli makam, bir tecrübe mahiyetinde olmak üzere ve bu tip şanitenin memleket için lüzumlu muhtelif meslek ashabından teknisyenler için bir nevi tatbikat mektebi mahiyetini haiz olacağını düşünerek, bir tamir şantiyesi vücade getirmeğe karar vermiştir. Daha müsbet ve sarîh konuşabilmek için, bütün Anadolu içinde kıymeti itibariyle cidden mühim büyüklük itibariyle pek muazzam bir eser seceyim. Bu eser, zaman ile uğramış olduğu tahribat itibariyle de müstacel ve vâkıfane himmetlere muhtaçtır. Anadolu kervansarayları'na en büyüğünden, Konya ile Aksaray arasında bulunan Sultanhanı'ndan bahsetmek istiyorum.

Evveleminde *İstanbul! Güzel San'atlar Akademisinin* diplomalı eski talebesinden bir mimar intihab olunacak ve bu intihab esnasında sade onun mektebdeki muvaffakiyetlerinin arzettiği teminatla iktifa olunmıyarak yukarıda işaret ettiğim hususta vasıflarına, zevkine ve menfaat gayesini güdmemesine de dikkat edilecektir. Fakat talîidir ki, birkaç sene müddetle güç bir vazife deruhde edecek olan genç mimar, memleketinde pek meşru emellere cevap veren bir meslek hayatı kurmak ümidlerini de kaybedecek değildir. Bu

nun için de vekâletten sarîh bir şekilde vazife tekabbül etmiş olacak, ve bu sahada Vekâlet kendisinden ilkönce tamire aid tam bir proje vermesini talep edecektir. Bu proje âbidenin kısa bir tetkiinden sonran isticâl ile verilmeyecek, bilâkis eserin vaziyeti hâzırasının esaslı şekilde tetkik ve tamiki neticesinde verilecektir. Tamamile zaid plânlar çıkararak ve hesaplar yaparak zaman kaybetmeğe lüzum yoktur. İsbetli bir şekilde yapılmış kro-kiler, fotoğraflar ve bilhassa inşaata müteallik teknik tafsîlât dosyanın esas unsurlarını teşkil eylemelidir.

Filvaki, mimarın, işleri muhtelif nevi ve sahalarındaki san'atkârlara tevdi ile gördürmeği ve icabında bunları muhtelif devre ve kısımlara ayırarak çalıştırmağı tesbit etmesi lâzımdır. Han pek farklı inşaat malzemesile bina olunmuştur. Ve ilk kazma darbesinden önce şantiye bütün bu malzemenin getirilmesinin temini icab eder. Usulleri tekrar bulunarak ve kullanılması icab eden Ortaçağ metodları tatbik edilerek yapılacak olan böyle bir tamir işi, muayyen evsafa malik amele işi hayli nadir olsa bile iyi taş yontanlar ve iyi mermerciler hâlâ mevcut bulunan Türkiye'de, bu amele-yi bugün bulmak mümkündür. Fakat inşaat tekniğindeki cezri tebeddülünden dolayı bunların adetleri günden güne azalacaktır. Garb memleketlerinde de olduğu gibi, bu ustaların bir kısmını toplayarak bir nevi Tarihî Abideleri Tamirciler Cemiyeti haline getirmek zamanı çoktan gelmiştir. Belki de işin başlangıcının, yukarıda söylenilen prensibi hafifçe ihlâl ederek ehliyeti tamamiyle sabit bir ecnebi şantiye şefini veya ustabaşısını getirmek caiz olacaktır. Bu takdirde, bu amelebaşının, Türkiye ve hususile Türkiye hakkında, emirleri altında tevdi edilecek amele üstünde doğrudan doğruya hüküm ve tesir edebilmesini temin edecek bir vukuf sahibi bulunması lâzım olacaktır.

İşte bir şantiyenin tabîî şartlar dahilinde çalışabilmesini temin edecek bütün esas unsurlar hazır demektir: Mimar projesini vücade getirmiştir; tamir ve ihyanın devrelerini sarahatle tesbit etmiş, tasavvur edilen muhtelif mesainin ehemmiyetini, evsafını ve karakteristik noktalarını anlatmıştır. Pek ehemmiyetli bir nokta teşkil eden hesapları da tesbit etmiş, hafriyatın, inşaatın, malzeme mü-

bayaasımın, işçi ve nakliye masraflarımın tutarını da rayiç fiyatlara göre tayin eylemiştir. Projenin bütün aksamı merkezî devlet teşkilâtına sunulmuş, bu teşkilât ta istenilen paraların haklı olduğunu faydalı bütün malûmatı celb ve cem' suretile mütehasıslara müracaat, esbabı mucibe mahiyetindeki fotoğrafları tetkik ve belki Je mahallinde ziyaretle görüp anlamıştır. Binaenaleyh işe kat'i olarak karar verilmiş, krediler açılmış, amele ve ustabaşlar toplanılarak çalışacakları yere yollanmış, şantiye işe başlamak üzere hazırlanılmış ve açılmıştır.

Bu şantiye nasıl çalışacaktır? İnsanın günden güne daha fazla bir makine ustası haline geldiği, ve türlü inşaatçı unsurun elektrikle çalıştıkları yeni inşaatın büyük şantiyeleri kabildinden bir pür hayat ve velvele arı kovanını tasavvurdan tevakkî edelim. Bu şantiye o şantiyelere asla müşabih olmayacaktır. Eski zeminini aramak üzere bir hendek kazan, bir duvarcı bile karşılaşacağı en ehemmiyetsiz şeye dikkatle mükelleftir. Zahirî bir şekli muayyene malik bulunmayan bir unsur, ortadan kaybolmuş bir kısmın eski haline konabilmesi için malûmat verebilir. Kubbelerin destek, yahud kemerlerini tesbit edecek dülgere, kora'larla meşgul taşkırıncısı, bunları yerlerine koyacak duvarcı, eski ve alelekser birbirinden ayrılmış veya tehlikeli bir müvazene içinde ayakta durmakta bulunan unsurlar arasında daima yavaş yavaş, ve ağır ağır çalışmakla mükellef bulunacaklardır. Takdir olunur ki, bu şartlar dahilinde, bizzat mimarın vazifesi de büyük bir modern binanın plânını vücutte getirmiş ve onun yapılmasıyla meşgul meslekdaşının vazifesinden çok farklıdır. Modern binaya aid herşeyi plânda evvelden tesbit edilmiş olduğundan, bu modern binanın mimarı, şantiyeyi muayyen fasıllarla ziyaret eder. Halbuki, tarihî bir âbidenin tamiri meslesinde, gayri muntazır hallerin yeri pek büyüktür, ve gün geçmez ki evvelden tasavvur edilmemiş müşkülât neticesi olan yeni meseleler zuhur etmesin. Binaenaleyh işlerin ne halde olduğunu anlamak üzere mimarın arada bir gelerek bir göz atması kifayet etmez. Şüphesiz ki daimî bir şekilde huzuru da lâzım değildir. Fakat sık sık iş yerine gelmesi ve uzun uzun kalması lâzımdır. Ortaçağ ustabaş

şısı gibi şantiyede ikamet etmesi mecburiyeti olmamakla beraber, yakın bir yerde oturması ve bilhassa nâzik işler esnasında adamlarının yanında günlerce kalabilmesi lâzımdır.

Hiç bir imkân ve vasıtaya malik olmayan bir köyün ortasında yükselen Sultanhan misalini kasden aldım, çünkü şantiyeyi deruhde etmiş olan mimarın amele ekiplerini oradan temin etmesi ve mesailerini mucibi memnuniyet bir şekilde tanzim eylemesi icab edecektir. Bizzat Konya veya Aksarayda ikamet ederek haftada birkaç kere şantiyeye gelmesi lâzım olabilir ve zuhur edebilecek bazı müşkülâtтан dolayı uzunluğu mütehalif müdetlerle şantiye kalması iktiza edebilir.

Kat'i bir metod takib etmek üzere fenî bir şekilde, memleketin menabiinden istifade olunarak ve belki bir kişi istisna edilmek üzere Türk müstahdemini kullanılarak teşkil ve tanzim edilecek olan bu inşaat teşkilâtının, şantiyenin yegâne gayesi Anadolu'nun en güzel Türk âbidatından birinin nümune ittihaz edilmeğe salih bir şekilde tamirinden ibaret kalmıyacaktır. Tamirat için bir nevi pratik mektep mahiyetini haiz olması icab edecektir. Binaenaleyh süratle çalışması istenmiyecek, lâkin mesaisinin kıymetinde ve evsafında gayet titiz hareket edilecektir. Bu suretle, pek titizce mürakabe edilmiş olan bir işte çalışmış amele grupları, müstakbel mesai için evsafı matlubeyi haiz şantiye şefleri haline geleceklerdir. Güzel Sanatlar Akademisi'nin son sınıf talebesi arasından seçilecek genç mimarlar bu şantiyeyi ziyaret edecekler, çalışmaları görecekle, mesainin hususî metodunu ve şartlarını anlıyacaklardır. Ve bu suretle memleketin talebelerini ve ihtiyaçlarını tatmine kadir mimar, ustabaşı ve ameleden mürekeb olarak vücut bulacak olan bu hakikî zümreler, yıldan yıla yeni uzuvlar kazanacaklardır.

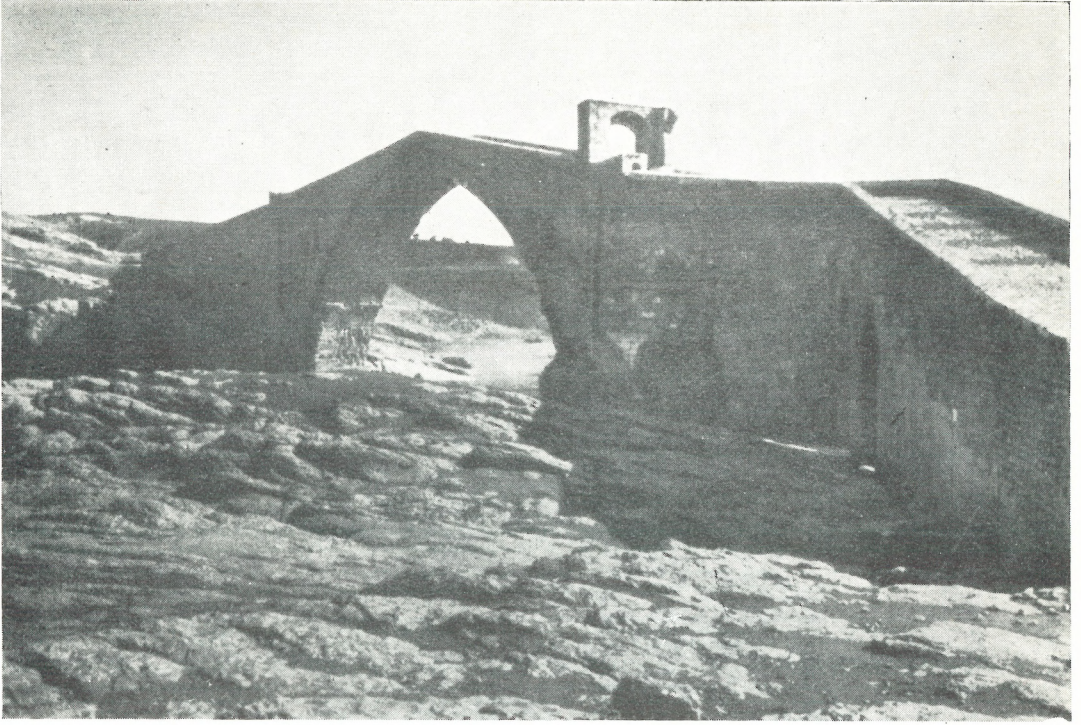
Uzun zamandan beri üzerinde düşünmüş olduğun bir projenin ana hatları bunlardır. Eğer dünyada seri kararlarla halline teşebbüsten tevakkî icab eden bir hal ve mesele varsa o da budur. Abideler vardır ki, pek çok zamandan beri kendi hallerine terk edilmişler ve hakikaten bir hasta manzarası almışlardır. Fakat kendilerini kat'i bir halâsa mazhar edebilecek olan iyi ve güzel hal ve vaziyeti de daha birkaç yıl bekleyebilecek sağ-

lamlıktadırlar. Yani, anahatlarını teşrih etmiş olduğum program nisbeten ufak bir mikyas dahilinde tatbik mevkiine girmelidir. İn-tihab ettiğim ve en muvafık bulduğum yer için tatbik edilmezse aynı üslûbun ve aynı dekora malik bir başka mühim eser hakkında tatbik olunmalıdır. Teşrih eylediğim projede müteaddid tadilât icrasına imkân bulunduğunu söylemek zaid olur. Meselâ, mimarın şantiye üzerinde bir staj geçirdikten sonra bazı metodlara alışmak ve şahsî tekniğini mükemmelleştirmek için ecnebî memleketlere yollanması düşünülebilir. Diğer taraftan istikbalde, mesainin büyük bir ehemmiyet kazanacağı zamanın, amele gruplarına değil, fakat mebzul malzemeye ve kudretli çalışma vasıtalarına malik hakikî teşkilâtlara müracaat mümkün olur. Fransada vâki olduğu gi-

bi, devlet bu gruplardan ehliyetleri hakkında esaslı teminat istemek hakına malik olacak, bununla mükellef bulunacaktır. Hülâsa projenin, malî hesapların bütün mesainin hiç bir vecih ve suretle devletin ve teşkilâtı mahsusasının kontrolünden azade kalmaması lâzımdır.

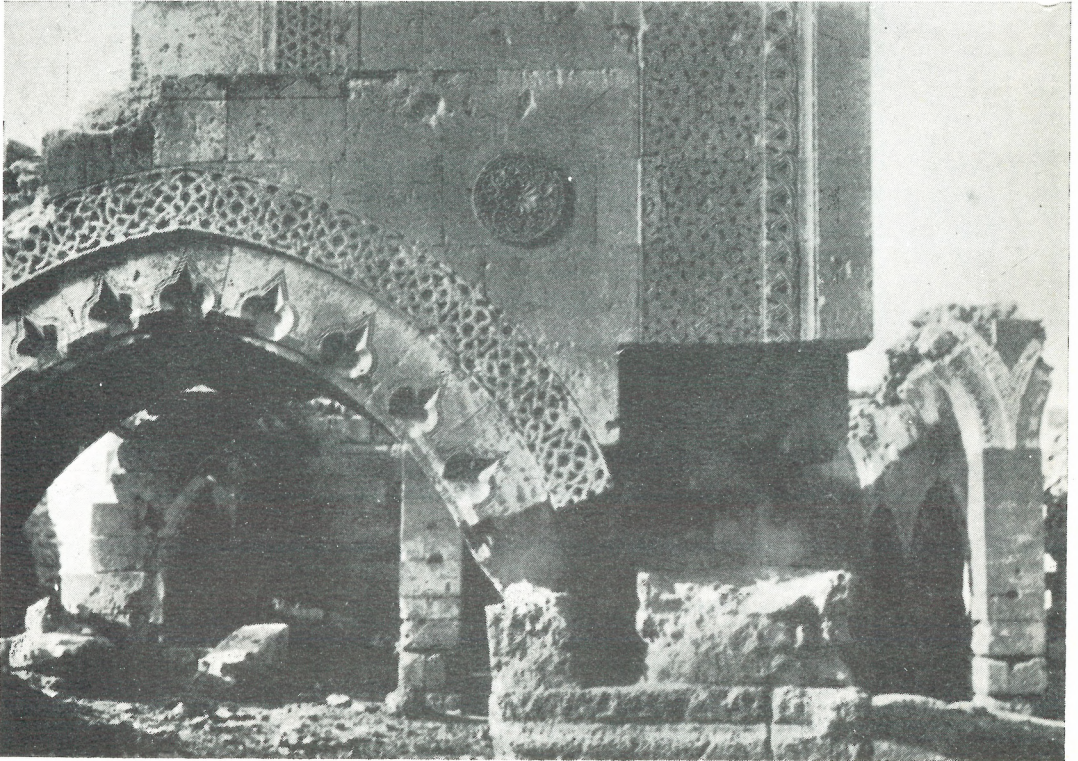
Filvaki bu teşebbüsler derhal para kazandıran, İrat temin eden işler veyahud milletin hayatı ve faaliyetinin inkişafı için lüzumlu olan yeni eserler değildir. Fakat, geçmiş nesillere aid eserlerin yıkılıp toprağa inkılâb eylemelerinin ve yok olmalarının önünü almak suretile, bu memleket evlâdının ecaddan kalma mal ve servetlerini siyanet ve muhafaza lâzımdır.

İstanbul, Temmuz 1938

1 — SİLVAN'ın şarkında: Batmansu Köprüsü

Artıkoğulları devrine ait olan bu köprü, Köprüler ve Yollar İdaresince tamir edilmiştir. Tamir çok mükemmel yapılmış, muhteşem hututuna hanel getirilmemiştir.

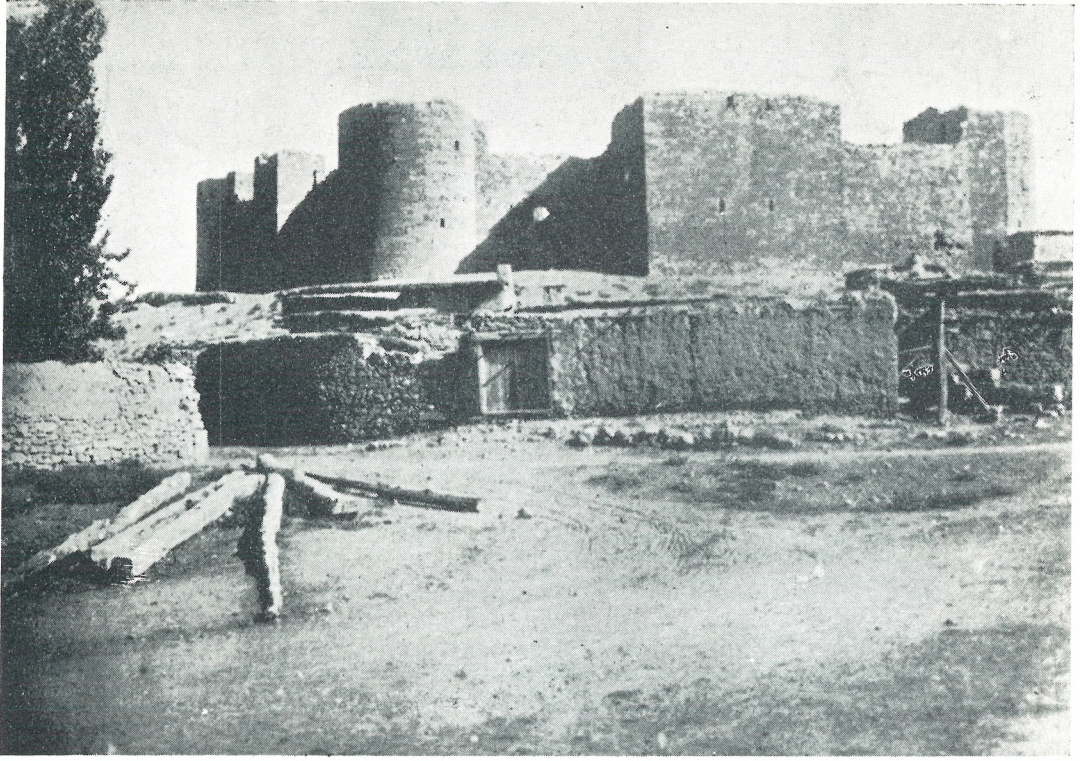
2 — KONYA'nın şarkında: Sultan Han.

Avlunun ortasında bulunan bu cami kısmen haraptır. Fakat, bugün dahi tamamen tamiri mümkündür. Ancak vakit geçirmemek şarttır.

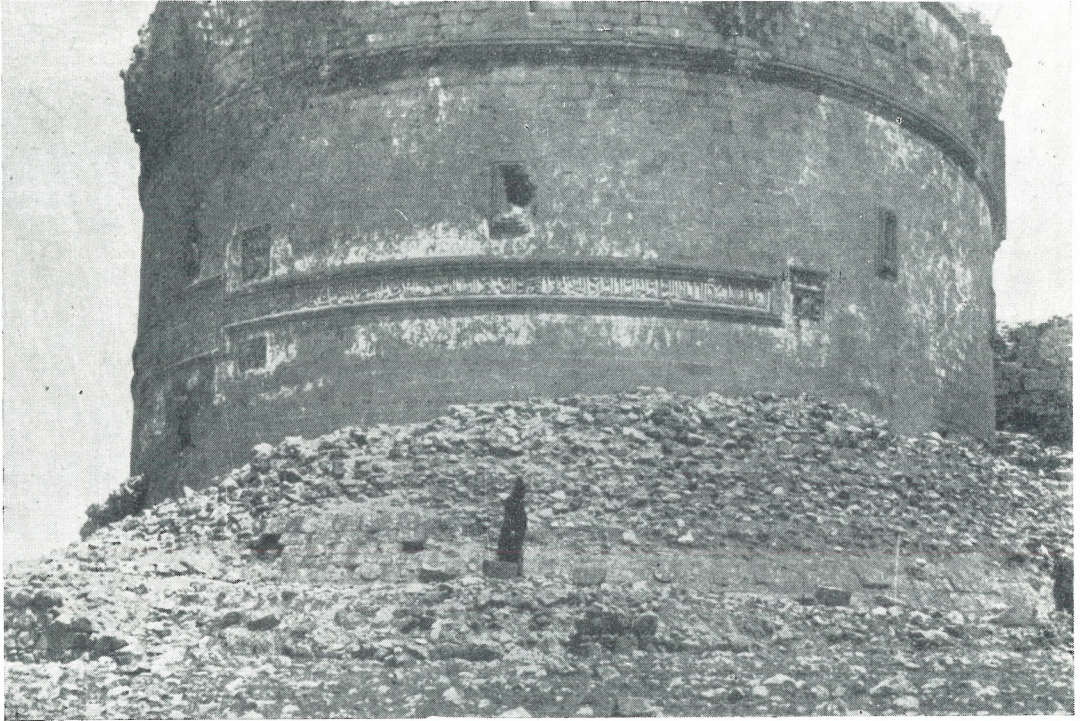
3 — KAYSERİ ile SİVAS arasında: Sultan Han.
Han avlusunun ortasında bulunan bu cami hemen hemen noksansızdır.
Tamiri zarurî olmakla beraber kolay ve az masraflıdır.

4 — KARAMAN: Karamanoğlu Kalesi.

Ortaçağ kalelerinin tam ve mükemmel bir nümunesi olarak kalmıştır. Az külfetle ve az masrafla tamiri mümkündür. Fakat, karakterine dokunmamak şarttır.

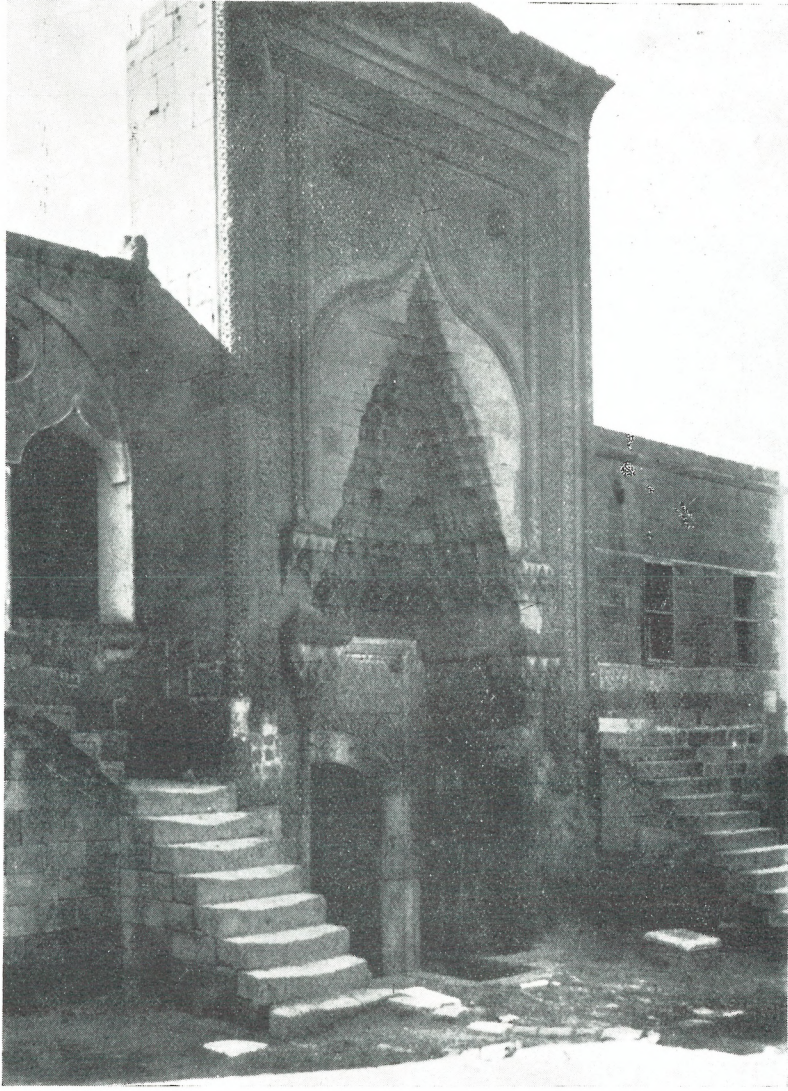

5 — DIYARBAKIR: Ulu Burg.

Artıkoyulları tahkimatının mükemmel bir nümunesi. Bu kale içerden ve dışardan Baştanbaşa tamire muhtaçtır.

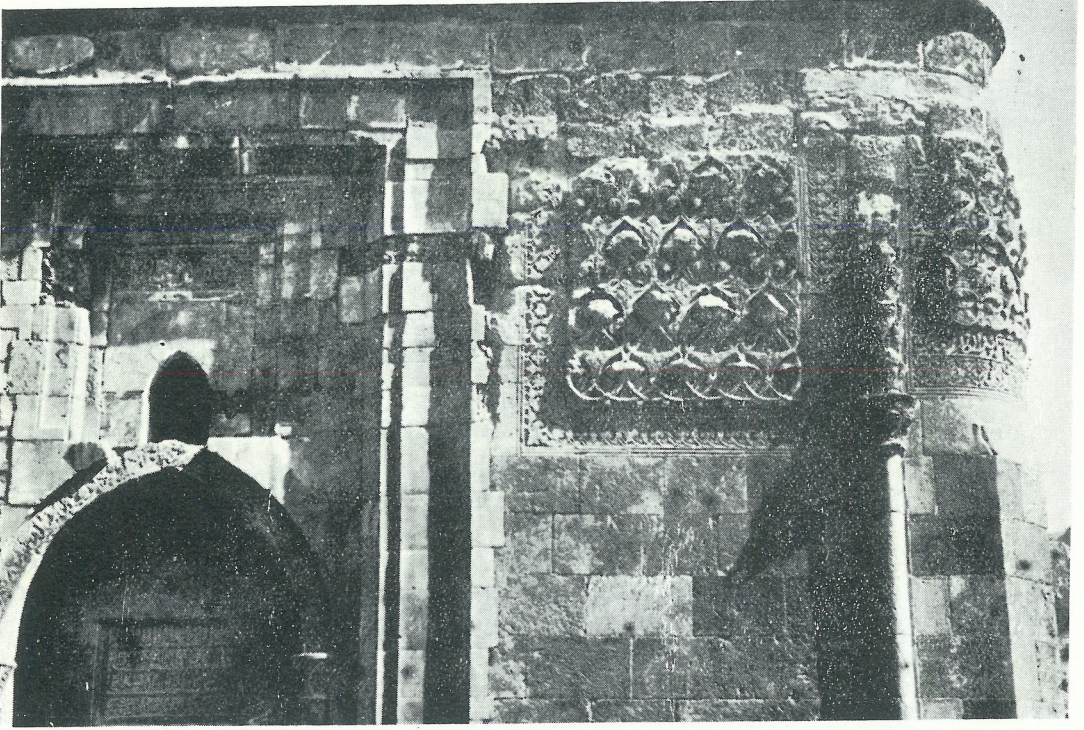

6 — KAYSERİ: Hund Camii medhali (Selçuk Devri).
Kapı da, camiin kendisi gibi iyi vaziyettedir. Kaide kısmındaki beyaz
sıva ve badanalar temizlenmelidir.

7 — NİĞDE : Ak Medrese (Karaman Devri)

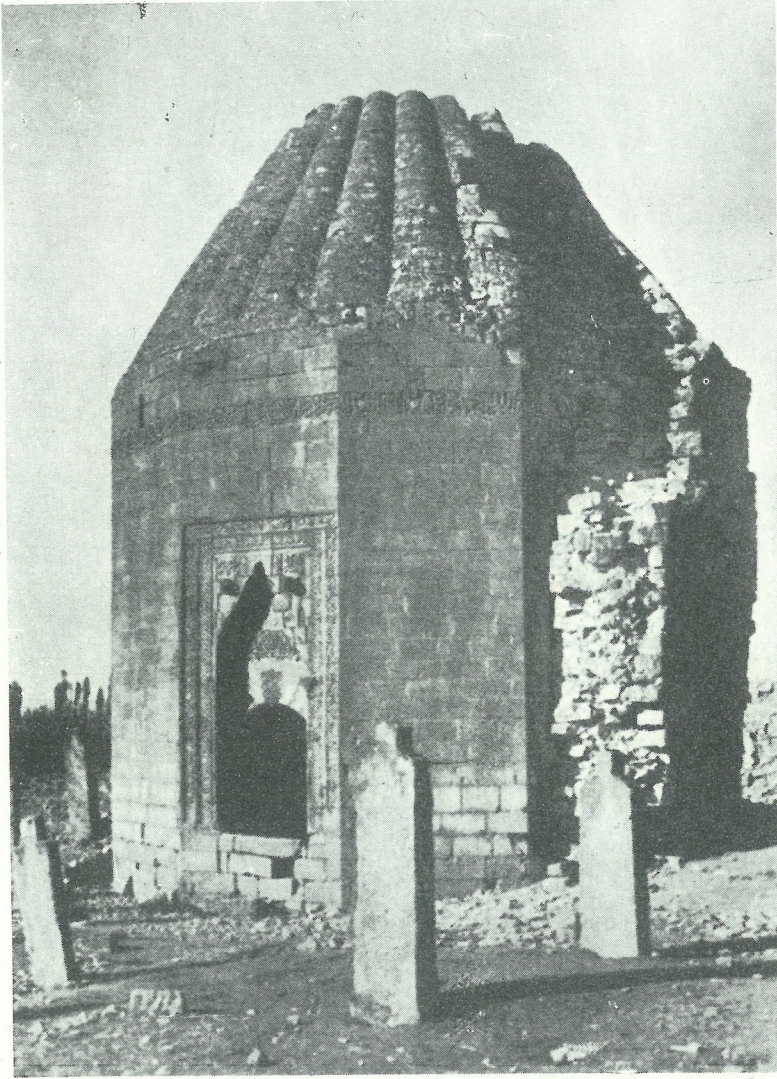
İyi bir haldedir. Fakat, sonradan ilâve edilen merdivenler kaldırılırsa iyi olur.

8 — AMASYA : Turuntay Türbesi (Selçuk Devri).
İyi vaziyettedir. Yalnız taraçası tamir edilmelidir.

13 — AHLAT: Cihangir Türbesi (Ak Koyunlu devri).
Abide mükemmel bir haldedir. Kaidesini kurtarmak ve bazı ufak tefek
delikleri ve çatlakları kapamak kâfidir.

14 — KARAMAN : Musa Türbesi.
Tamamen harap olmak tehlikesine maruzdur.